

UOT-811.512.162

Səhifə: 73-78

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.1.73>

Gültəkin Əliyeva
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: drgultekin.aliyeva@mail.ru

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FEİL NÖVLƏRİNİN İFADƏ VASİTƏLƏRİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə feilin məna növləri araşdırılır. Feilin məna növlərini iş və hərəkətin icrasında subyektlə obyekt arasındakı münasibət müəyyən edir.

Azərbaycan dilçiliyində dilin müxtəlif kateqoriyaları ilə bağlı çoxsaylı araşdırmalar aparılmışdır. Tədqiqatçılar feilin məna növlərini feilin idarə növləri ilə sıx əlaqələndirmiş və bu kateqoriyaları birləşdirmişlər. Feilin idarə növləri məna növləri ilə sıx bağlıdır. Lakin onları eyniləşdirmək düzgün deyil. İndiyə qədər feilin növləri mövcud dərslük, dərslük vəsaiti və monoqrafiyalarda sistemli və aydın şəkildə verilməmişdir. Feilin növləri dedikdə, bəzən lüğəvi məna qrupları (məsələn: hərəkət, nitq və s.) bəzən isə qrammatik məna növləri (məsələn: məlum, məchul, qayıdış və s.) nəzərdə tutulmuşdur. Bəzən isə feilin növləri adı altında təsirli və təsirsiz feillərdən bəhs edilmişdir. Əslində feilin növləri adı altında daha konkret növlər vardır. Bu baxımdan feilin növlərini belə qruplaşdırmaq olar: feilin lüğəvi məna növləri, feilin qrammatik məna növləri, feilin əsas məna növləri (təsirli və təsirsiz feillər).

Bu cür bölgü əsasında feilin növlərinin orta və ali məktəblərdə tədris olunması daha səmərəli nəticə verə bilər. Azərbaycan dilçiliyində feilin növlərinin yuxarıda göstərilən qruplara bölünməsi barəsində bəzi qeydlər mövcuddur [13, s. 99-103].

Açar sözləri: feil, məna növləri, kateqoriya, təsirli, təsirsiz.

Giriş: Feili digər nitq hissələri arasında fərqləndirən xüsusiyyəti say etibarlı ilə onun zənginliyidir. Dilçilikdə əvvəllər feillər “feilin babları” adlanırdı. Feilin növ kateqoriyası haqqında ilk məlumat M.Kaşğarının “Divanü-lügət-i-türk” əsərində verilmiş, məchul, qayıdış, icbar, qarşılıqlı-birgəlik feilləri haqqında bəhs edilmişdir. Təbii ki, o dövrdə M.Kaşğari bu məlumatları növ başlığı altında qeyd etmişdir. N.K.Dmitriyev, V.M.Çistyakov və İ.Z.Bakeyevanın “Очерки по методике преподавания русского и родного языков в татарской школе” əsərində feillər dörd lüğəvi məna qrupuna bölünmüşdür: 1) hərəkət feilləri; 2) iş feilləri; 3) nitq feilləri; 4) təfəkkür feilləri.

L.N.Xaritonov “Типы глагольной основы в якутском языке” əsərində feilləri üç böyük lüğəvi-qrammatik qrupa ayırmışdır: 1) iş-vəziyyət feilləri; 2) səs təqlidi feillər; 3) obrazlı feillər. Halbuki bu qruplar lüğəvi-qrammatik deyil, lüğəvi məna qruplarıdır.

Azərbaycan dilçiliyində də feilin məna qruplarından birbaşa və dolayı yolla bəhs olunmuşdur [Xəlilov: 1960, S. 128; 12]. Eyni zamanda aşağıdakı məna qrupları göstərilmişdir:

1) Psixi vəziyyət ifadə edən feillər: *utan, şadlan, sevin, inan, qorx, çəkin, şübhələn, qəzəblən* və s.

2) Səstəqlidi feillər: *dızılta, taqqılda, gurulda vızılta* və s.

3) Obrazlı feillər: *diyirlən, fırlan, dalğalan* və s.

4) Təbiət hadisələrini ifadə edən feillər: *yağ, doğ, çax* və s.

Qeyd edək ki, səstəqlidi, obrazlı, təbiət hadisələrini bildirən feilləri müvafiq lüğəvi məna qruplarında vermək olar. Məsələn, obrazlı və təbiət hadisələrini bildirənlər hərəkət və iş feillərinin içərisində, səstəqlidi feillər isə hal-vəziyyət feillərində yarımqrup təşkil edir.

Türkölogiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində feilin lüğəvi məna qruplarını geniş tədqiq edib öyrənənlərdən biri H.K.Quliyevdir. Onun bu istiqamətdəki tədqiqatları olduqca

əhəmiyyətli [Кулиев: 1975, s. 7-16; Кулиев: 1976, s. 3-11; Кулиев: 1982, s. 3-12; Кулиев: 1983, s. 3-12 və s.].

Azərbaycan dilindəki feilləri, başlıca olaraq aşağıdakı mənə qruplarına bölmək olar: 1) hərəkət feilləri; 2) iş feilləri; 3) nitq feilləri; 4) təfəkkür, görmə, eşitmə, hiss etmə prosesi ilə bağlı olan feillər; 5) hal-vəziyyət feilləri.

Hərəkət feilləri. Hərəkət feilləri insan və ya başqa canlı, cansızların, nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti ilə bağlı olur. Məsələn: *gəzmək, çıxmaq, oynamaq, keçmək, ötmək, girmək, düşmək, uçmaq, qonmaq* və s.

Qeyd edək ki, adətən feillərin hamısı hərəkət bildirir. Lakin hərəkət feilləri konkret olaraq bu lüğəvi mənənin birbaşa daşıyıcılarıdır.

Hərəkət feillərinin əksəriyyətini sadə (məsələn: *dönmək, uçmaq, qaçmaq, düşmək, üzmək, çarmaq, dırmanmaq, səndələmək, yüyürmək*), bir qismini (az bir qismi) $-la^2$, $-al^2$; $-laş^2$; $-lan^2$ şəkilçili düzəltmə feillər (məsələn: *izləmək, addımlamaq, damcılamaq, dalğalanmaq, yollanmaq, yönəlmək* və s.), böyük bir qrupunu isə adlıq və yönlük halda olan isimlə işlənən: *vurmaq, çəkmək, olmaq, qalxmaq, atmaq, qoymaq, gəlmək, düşmək* köməkçi feillərindən ibarət mürəkkəb feillər təşkil edir. Məsələn: *səyahət etmək, hücum etmək, qiyam etmək, qaz vurmaq, dövr vurmaq, irəliləməyə başlamaq, yola düşmək* və s. *Radişşev Peterburqdan Moskvaya səyahət etmiş və bu səyahəti hər bir incəliyinə qədər qələmə almışdır. Enişə gələndə sürətini azaldan qatar, deyəsən, yavaş-yavaş gücdən düşüb, çalxalandı və aramla irəliləməyə başladı* (M.Hüseyn).

Bu qrupa daxil olan feillər hərəkətin müxtəlif cəhətlərini göstərə bilər. Bu xüsusiyyətlərinə görə onları iki qrupa ayırmaq olar:

1. Hərəkətin istiqamətini göstərən. Məsələn: *enmək, yollanmaq, çatmaq, dönmək, getmək, qalxmaq, çıxmaq, daxil olmaq, yaxınlaşmaq, girmək, irəliləmək* və s. *Araba dar bir yolla, daha doğrusu, kəndli kirşələrinin saldıği izlə gedirdi. O, ağalıq mülkünə yaxınlaşdı. Bir də qapı açıldı və içəriyə ortaboylu, sarışın, dedikcə zərif bir xanım girdi* (Y.V.Çəmənəmli).

2. Hərəkətin tərzini göstərən. Məsələn: *yavaşmaq, veyillənmək, səndələmək, addımlamaq, sürünmək, iməkləmək, tərpanmək, axsamaq, yüyümək, qaçmaq, vurnuxmaq* və s. *Uşaq vaxtı onu maşın vurduğundan hələ də axsayırdı. O, itik axtarırmış kimi qapı-bacada xeyli vurnuxdu* (V.Babanlı). *Bir tikə çörəklə, bir qurtum suyla, boş ciblə, ürək dolusu arzuyla, yüyürdüm sabahıma* (N.Kəsəmənli).

Hərəkətin tərzini göstərən feillərdən bəziləri tam sürətli (məsələn: *qaçır, qovur, yüyürür* və s.), bir qismi adi sürətli (məsələn: *addımlayır, yeriyr* və s.), müəyyən bir qismi isə adi sürətdən aşağı sürətli (məsələn: *iməkləmək, axsamaq, sürünmək* və s.) olur.

Hərəkət feillərinin əksəriyyəti təsirsizdir. Məsələn: *axmaq, qalxmaq* və s. Bir qismi isə təsirli feillərdir. Məsələn: *qaçmaq, dolanmaq, ötmək* və s.

Hərəkət feilləri içərisində qayıdış növdə işlənəni də vardır. Məsələn: *sürünmək, fırlanmaq, tullanmaq, gəzişmək* və s.

İş feilləri. İş feilləri insanların, digər canlıların, cansızların, əşyanın müəyyən hal və vəziyyətə salınmasını, təsirə, dəyişikliyə uğramasını, məşğuliyətini, sənətini və s. bildirir. Məsələn: *bükmək, yumaq, biabır etmək, yoldan etmək, müəllimlik etmək* və s.

Qeyd edək ki, adətən dilimizdəki feillərin əksəriyyəti iş bildirir. Buna baxmayaraq, iş feilləri konkret lüğəvi mənə qrupudur. İş feillərinin bir qismini sadə feillər (məsələn: *boğmaq, əymək, oymaq, boyamaq, taxmaq, yanmaq, qazmaq, yazmaq, yonmaq, çəkmək, doğramaq, vermək, yormaq, yığmaq, burmaq, biçmək, bölmək, kəsmək* və s.), bir qismini $-la^2$ şəkilçili düzəltmə feillər (məsələn: *nallamaq, yağlamaq, ayaqlamaq, xırdalamaq, dimdikləmək* və s.), əksər hissəsini isə başlıca olaraq adlıq, yönlük və ya çıxışlıq halda olan adla *vermək, vurmaq, götürmək, gəlmək, çəkmək, salmaq, qoymaq, sürmək, aparmaq* və s. köməkçi feillərindən ibarət mürəkkəb feillər təşkil edir. Məsələn: *üstünlük vermək, od vurmaq, yara vurmaq, başa vurmaq, dara çəkmək, yuva salmaq, zəhmətə salmaq, dövrən sürmək, hazırlıq aparmaq* və s.

Qeyd edək ki, bəzən şeirdə bu tipli iş feillərinin tərəfləri yerini dəyişir: *üstümə çəkdi, qəsdinə durdu əvəzinə çəkdi üstümə, durdu qəsdimə* işlənir. Məsələn: *Yenə qılınıcını çəkdi üstümə, Qurbanı olduğum o ala gözlər, Yenə cəllad olub durdu qəsdimə, Qələm qaş altın da piyalə gözlər*

(S.Vurğun). *Yer qazaq, su çəkək boz səhralara, Daş yonaq, söz yazaq iki əl kimi...* (S. Vurğun). *Eynək üçün biçin, kəsin, bölün siz, Gözünüzə məni eynək bilin siz* (N.Kəsəmənli). *Saçlarına sancaq taxdı, Burdu, yağdı bir qalaq* (Ə.Kürçaylı).

İş feillərinin qrammatik xüsusiyyətləri də maraqlıdır: a) bu feillərin əksəriyyəti təsirlidir.

Məsələn: *cırmaq, qırmaq, məhkəməyə vermək, suya çəkmək, əmələ gətirmək* və s.

b) mürəkkəb iş feillərinin içərisində həm təsirsizi, həm də təsirlisi vardır.

c) iş feillərinin əksəriyyəti məchul və icbar növ üzrə dəyişir. Məsələn: *kəsmək-kəsilmək-kəsdirmək; qırmaq-qırılmaq-qırxdırmaq* və s.

ç) qarşılıq növün əlamətini qəbul edirlər: *yığmaq-yığışmaq; toplamaq-toplaşmaq*.

d) qayıdış növün əlamətini qəbul edirlər: *yumaq-yuyunmaq; boğmaq-boğulmaq, qorumaq-qorunmaq* və s.

İş feilləri aşağıdakı yarımqruplara bölünür:

a) *qurmaq, yaratmaq, tikmək* mənalı iş feilləri: *yazmaq, qurmaq, yaratmaq, tikmək* və s.

b) *sökmək, dağıtmaq* mənalı iş feilləri: *kəsmək, sökmək, doğramaq, biçmək, pozmaq, yırtmaq, dağıtmaq* və s.

c) əşyanın, predmetin müəyyən bir hissəsindəki dəyişikliyi bildirən iş feilləri: *bəzəmək, boyamaq, yonmaq, kərtmək, yamamaq* və s.

ç) əşya, predmet və varlıqlara təsirlə bağlı olaraq onları hərəkətə gətirən iş feilləri: *götürmək, aparmaq, gətirmək, tökmək, itirmək, sürümək, dartmaq* və s.

d) *yemək, içmək* prosesini bildirən iş feilləri: *yemək, içmək, çeynəmək, udmaq* və s.

Nitq feilləri. Nitq feilləri nitq prosesi ilə bağlı olur. Nitq feillərinin əksəriyyəti sadə (məsələn: *bağırmaq, danışmaq, söyləmək, sormaq, çıxmaq, demək* və s.) və mürəkkəbdir (*mübahisə etmək, tərif etmək, xəbərdarlıq etmək, mü sahibə etmək, ifadə etmək, salam vermək, əmr vermək, layla demək, dil tökmək, dilə tutmaq, söhbətə tutmaq, səs-küy qaldırmaq* və s.). *Bu iki yoldaş həmişə kiçik bir şeyə görə mübahisə edirlər. Sirli əfsanələr, şirin nağıllar söylədi: göylərin 7 qatı var* (Ə.Kürçaylı) və s.

Düzəltmə nitq feilləri $-lan^2$, $-laş^2$, $-la^2$, $-ilda^4$ şəkilçili bir qrup sözlərlə bağlıdır. Məsələn: *dillənmək, şikayətlənmək, gileylənmək, pıçıldamaq, salamlamaq* və s.

Nitq feilləri nitq prosesinin müxtəlif xüsusiyyətlərini göstərir. Ona görə də aşağıdakı qruplara ayrılır:

1. Yüksək tonlu nitq feilləri. Məsələn: *qışqırmaq, çığırmaq, böyütmək, haylamaq, səs-küy salmaq, hay-küy qaldırmaq* və s. *Xanım Baharın üstünə elə qışqırdı ki, tövlədə iş görən nökar dik atıldı.*

2. Alçaq tonlu nitq feilləri. Məsələn: *donquldamaq, deyilmək, inləmək, pıçıldamaq, mırıldamaq, mızıldamaq, xosunlaşmaq* və s. *Uşaqlar pıçıladaşdılar, daha artıq bir diqqət və ehtiramla Mayaya baxdılar, aralarından tək-tük səs çıxdı* (M.İbrahimov). *Əllərində çatı, buzovı mala qatan arvadlar bir-birini görən kimi xosunlaşdılar* (İ.Şıxlı). *Liza xanımın bu sözlərinə etiraz əlaməti olaraq dodaqaltı mızıldandı.*

3. Nitq feillərinin bir hissəsi davamlı şəkildə olan prosesi bildirir. Məsələn: *söhbət etmək, höcətləşmək, mübahisəyə başlamaq, deyilmək, donquldanmaq, çərənləmək, laqqırtı vurmaq* və s. *Rüstəm kişi dikəlib döşəyin üstündə bardaş qurdu, içərisində oturub onu dümsükləyən, zərbələr vuran adamla mübahisəyə başladı* (M.İbrahimov).

4. Sual vermək məqamında işlənən nitq feilləri: *sormaq, sorğu-sual etmək, xəbər almaq, sual vermək, müraciət etmək* və s. *Dişi dişinə dəyib şaqıldadı. Kəlmələri höcələyə-höcələyə soruşdu* (V.Babanlı). *Əzəmət qarşısında dayanan sədrə bu səfər sual verdi.*

5. Cavabvermə məqamında işlədilən nitq feilləri: *hay vermək, səs vermək, cavab vermək* və s. *Səkinə ərinin yarızarafatla deyilmiş sözlərinə ciddi cavab verdi* (M.İbrahimov).

6. Təsdiq bildirən nitq feilləri: *təsdiq etmək, bəli-bəli demək* və s.

7. İnkər bildirən nitq feilləri: *inkar etmək, rədd etmək, etiraz etmək* və s.

Nitq feillərinin qrammatik xüsusiyyətləri də diqqəti cəlb edir. Bu mənada nitq feillərinin xarakterik qrammatik xüsusiyyətlərini belə qruplaşdırmaq olar:

a) nitq feillərinin əksəriyyəti təsirsizdir. Məsələn: *qarğırmaq, inləmək, pıçıldamaq, deyinmək* və s.

b) nitq feilləri içərisində qarşılıqlı növü bildirənlər də vardır. Məsələn: *höcətləşmək, vidalaşmaq, sözləşmək, dilləşmək, şərtləşmək, mübahisə etmək* və s.

c) nitq feillərinin az bir qismi qayıdış növ şəkili qəbul edir. Məsələn: *söyləmək-söylənmək, demək-deyinmək* və s.

ç) nitq feilləri məchul və icbar növdə də işlənir. Məsələn: *danlanmaq-danlatmaq, təkrarlanmaq-təkrarlatmaq*.

Qeyd edək ki, lüğəvi mənalarında müştərək olan nitq feilləri qoşmalı obyekt tələb edir və *kim ilə?* sualına cavab olur. Məsələn: *höcət etmək, mübahisə etmək, söhbət etmək (kim ilə?)* və s.

Təfəkkür, görmə, eşitmə, hiss etmə ilə bağlı olan feillər. Bu qrupa daxil olan feillər aşağıdakı yarımqruplara bölünür.

a) təfəkkür feilləri: *anlamaq, düşünmək, dərk etmək, güman etmək, xatırlamaq, qanmaq, zənn etmək* və s. Təfəkkür feilləri quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur. Sadə təfəkkür feilləri: *tanımaq, öyrənmək, düşünmək, duymaq, bilmək, qanmaq, bəyənmək, qavramaq, unutmaq* və s. *Şair qələmə aldığı bütün hadisələri görür, duyur və fikr süzğəcindən keçirir. Əllərin nə yaman soyuqdur, gülüm, Niyə bu soyuqluğu indi duymuşam* (N.Kəsəmənli). *İnsan yatan zaman dərdi unudur, Qəm, kədər gecənin payına düşür* (V.Əziz).

Düzəltmə təfəkkür feilləri, əsasən, *-la²; -irğə; -imsə* şəkili ilə yaranır. Məsələn: *xatırlamaq, yadırgamaq, mənimsəmək* və s. *Birdən-birə ev sahiblərinin qonaq otağında bir dolab kitabı olduğunu xatırladı* (Y.V.Çəmənəmənli).

Mürəkkəb təfəkkür feilləri, əsasən, adlıq, yönlük, yerlik və çıxışlıq halda olan adlara *etmək, çıxmaq, çıxarmaq, getmək, qalmaq, düşmək, saxlamaq, olmaq, almaq, gətirmək, dönmək* köməkçi feillərinin qoşulması ilə yaranan feillərdən ibarətdir. Məsələn: *zənn etmək, ehtimal etmək, fikir etmək, anlaya bilmək, yaddan çıxmaq, yadda saxlamaq, fikrindən dönmək* və s. *Onun Mollayevə nə üçün belə təəccüb elədiyini anlaya bilmirdi* (M.Hüseyn).

b) eşitmə feilləri: *eşitmək, dinləmək, qulaq vermək* və s.

c) görmə feilləri: *görmək, boylanmaq, gözə dəymək, tamaşa etmək, göz dikmək, seyr etmək* və s. *Açıq qalan gözlərimə görə, Qapamayın gözlərimi, amandır* (N.Kəsəmənli). *Alnıma yazılan taleyi gördüm, Başımda fırlanan ələyi gördüm. Mənə bic-bic baxan kələyi gördüm, Özümü tanıya bilmədim, anam* (N.Kəsəmənli). *O ceyran baxışlı baxdı uzaqdan, Canımı odlara yaxdı nahaqdan* (S.Vurğun).

ç) dadı və iybilməni bildirənlər: *dadmaq, hiss etmək, iyləmək, qoxlamaq* və s.

Qeyd edək ki, bu yarımqrupları ümumiləşdirən cəhət onunla bağlıdır ki, təfəkkür prosesi təkcə təfəkkür feillərində deyil, görmə, eşitmə, hiss etmə feillərində də iştirak edir. Ona görə də bu yarımqrupları bir ümumi qrupda vermək daha düzgündür.

Hal-vəziyyət feilləri. Bu feillər əşyanın aldığı vəziyyəti, əlaməti, keyfiyyəti, kəmiyyəti, insanın hiss-həyəcanını ifadə edir: Məsələn: *gözəlləşmək, xəstələnmək, ağrımaq, azarlamaq, güclənmək, ağarmaq, ah çəkmək, artmaq* və s.

Hal-vəziyyət feillərinin aşağıdakı növləri vardır:

1) Əşyada keyfiyyət, kəmiyyət, əlamət, xasiyyət dəyişkənliyini göstərənlər. Bunlar əsasən *-la²; -laş²; -lan²; -al²; -l; -ar²; -t⁴; -in⁴; -iş⁴; -ix (-ik, -ux, -ük)* şəkili feillərdir. Məsələn: *arzulamaq, tərləmək, anqlamaq, yerləşmək, titrəmək, yavaşmaq, bərkimək, çəkişmək, bozarmaq, boşalmaq, alovlanmaq, sınıxmaq, düyünlənmək, keyikmək, duruxmaq, sədaqətli çıxmaq, xəstə düşmək, uzaq düşmək, qalib çıxmaq, boyun qaçırmaq, kök salmaq, ayazmaq* və s. *Güləsər evlərinin xiffətini çəkir, gündən-günə saralıb solurdu. Başı az qala tavana dəyən, pəhləvan cüssəli Cahandar ağanın qara sifəti tunc kimi bozardı, iri həbəşi dodaqları titrədi, qalın çatma qaşlarının arası düyünləndi* (İ.Şıxlı). *Elə bil sərxoşluqdan ayazıdım* (V.Babanlı).

2. Qəzəb, hiddət, kin-küdurət, təəssüf, peşmançılıq, ağrı bildirənlər. Məsələn: *hürkmək, incimək, qorxmaq, göynəmək, cırnamaq, acımaq, qəzəbi tutmaq, özündən çıxmaq, qarğış etmək, fikrə dalmaq* və s. *Ana bu sözü eşitcək qəzəbləndi, lakin oğluna olan məhəbbəti bu qəzəbi büruzə*

veməyə imkan yaratmadı. Fətəli keçmiş müəlliminin taleyinə **acıyrdı** (Əlisa Nicat). *Qəzəb və ağrıdan bütün bədəni gizildədi* (Əlisa Nicat).

3. Sevinc, razılıq, şadlıq bildirənlər: *şadlanmaq, vurulmaq, həzz almaq, gülməyi tutmaq, gülməyə başlamaq, kefi gəlmək* və s. *Gül ki, şerlərin gülüşlərindən, Yorulmaq bilməyən bir ahəng alır* (M.Müşfiq).

4. Qohumluq, yaxınlıq və ya qarşılıqlı münasibət bildirənlər. Bunlar *-lat²*; *-iş* şəkilçili feillərdən və komponentlərindən biri *olmaq* sözlü mürəkkəb feildən ibarət olur: *dostlaşmaq, çəkişmək, qohum olmaq, qardaş olmaq, bacı olmaq* və s. *Professor, sizinlə qohum olmaq mənə böyük şərəfdir, lakin hər şeydən əvvəl bizim oğlanlarımız bir-birilə dost olublar*.

5. İnsan, heyvan və ya cansız əşyaların səslərinə təqliddən yaranan hal-vəziyyət bildirənlər. Buraya, əsasən, *-ilda⁴*, *-la²*; *-qır//xır//yür//kür* və ya *-nə* şəkilçili düzəltmə feillər daxildir. Məsələn: *xırıldamaq, qırıldamaq, fısıldamaq, uğuldamaq, ulamaq, finxırmaq, böyürmək, kişnəmək* və s. *Qarının yaşadığı uçuq komanın qapısını külək möhkəm taqqıldadırdı*.

Nəticə: Məlum olduğu kimi hər hansı bir dilin morfoloji və sintaktik quruluşuna dair ideyalar toplusu olan qrammatika nəzəriyyəsi sözlər, söz birləşmələri və cümlələrin özünəməxsus geniş qrammatik məna, forma, və şəkil, sintaktik konstruksiyalara malikdir. Bunlar olmadan dil ünsiyyət vasitəsi rolunu oynaya bilməz. Bu baxımdan hər hansı bir dilin qrammatik quruluşunu öyrəndikdə onun özünəməxsus dil qanunauyğunluqlarını, qrammatik kateqoriyalarını, ifadə vasitələrini öyrənilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov B.A., Axundov A.A. Azərbaycan dili 6-7. Bakı: Maarif. – 1992.
2. Hüseynov S.Q. İdi, imiş bağlamalarının tam qrammatikləşməsi. // Azərbaycan dili tarixi məsələləri. Bakı: ADU nəşriyyatı. – 1989. – s. 83-86.
3. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfolojiya. III h. Bakı: Maarif. – 1983.
4. Xəlilov B. Feillərin ilkin kökləri. Bakı: 1998.
5. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. I h. Bakı: Elm. – 2000.
6. Xəlilov R. Müasir Azərbaycan dilində sözlər arasında sintaktik əlaqə qrupları. Nam. dissertasiyası. Bakı: 1960.
7. Кулиев Г.К. Лексико-семантическое развитие глаголов мышления в тюркских языках (на материале огузских языков). // Советская тюркология. Баку: 1983, № 4. – с. 3-12.
8. Кулиев Г.К. Лексико-семантическое развитие глаголов речи в тюркских языках (на материале огузских языков). // Советская тюркология. Баку: 1982, № 5. – с. 3-12.
9. Кулиев Г.К. Семантические группы глаголов (на материале юго-западной группы тюркских языков). // Советская тюркология. Баку: 1975, № 3. – с. 7-16.
10. Кулиев Г.К. Сравнительно-исторический анализ лексико-семантического развития глаголов в тюркских языках Огузской группы. // Советская тюркология. Баку: 1976, № 4. – с. 3-11.
11. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı: Maarif. – 1986. – s. 220-310.
12. Rzayev S.Ə. Müasir Azərbaycan dilində feilin semantikasi. (Nam. dissertasiyası) Bakı: 1970.
13. Sadıqov V. Feilin məna növləri haqqında bəzi qeydlər // Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu. Bakı: 2002. № 1-2, (20-21). – s. 99-103.

Гюльтекин Алиева

Средства выражения глагольных видов в азербайджанском языке

Резюме

В данной статье рассматриваются виды глаголов. При совершении работы и действия виды глагола определяются отношениями между действием и объектом.

В азербайджанском языкознании проведены многочисленные исследования по различным категориям языка. Исследователи тесно связали типы значений глагола с

управляющими типами глагола и объединили эти категории. Типы управления глаголов тесно связаны со смысловыми типами. Однако приравнивать их неверно.

До сих пор в существующих учебниках и монографиях виды глаголов систематически и четко не даны. Виды глаголов иногда обозначают группы лексических значений (например: действие, речь и т. д.), а иногда виды грамматических значений (например: известный, неизвестный, возврат и т. д.). Иногда под названием видов глаголов упоминаются действительные и недействительные глаголы. На самом деле под названием глагольных типов существуют и более конкретные виды. С этой точки зрения типы глаголов можно сгруппировать следующим образом: типы лексического значения глаголов, типы грамматического значения глаголов, основные значения типов глаголов (активные и неактивные глаголы).

На основе такого разделения преподавание видов глаголов в средней и высшей школе может дать более эффективные результаты. В азербайджанском языкознании имеются некоторые замечания о разделении типов глаголов на вышеупомянутые группы [Садыгов: 2002, с. 99-103].

Ключевые слова: Глагол, виды значения, категория, переходный, непереходный.

Gultekin Aliyeva

Means of expressing verb types in Azerbaijani languages

Summary

This article discusses the types of verb meanings. The types of meanings of a verb are determined by the relationship between the subject and the object when performing work and action.

In Azerbaijani linguistics, numerous studies have been carried out on various categories of language. Researchers have closely related verb meaning types to verb control types and combined these categories. Verb control types are closely related to semantic types. However, it is wrong to equate them.

Until now, in existing textbooks, textbooks and monographs, the types of verbs are not systematically and clearly given. Kinds of verbs sometimes denote groups of lexical meanings (for example: action, speech, etc.), and sometimes types of grammatical meanings (for example: known, unknown, return, etc.). Sometimes active and invalid verbs are mentioned under the name of verb types. In fact, there are more specific types called verb types. From this point of view, types of verbs can be grouped as follows: types of lexical meaning of verbs, types of grammatical meaning of verbs, basic meanings of types of verbs (active and inactive verbs).

Based on this division, teaching verb types in middle and high schools can give more effective results. In Azerbaijani linguistics there are some comments about the division of verb types into the above-mentioned groups [Sadigov: 2002, p. 99-103].

Key words: Verb, meaning types, category, transitive, intransitive.

Çapa tövsiyə edən:

*AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Sosiolinqvistika və psixolinqvistika*

Rəyçilər:

*professor Mayıl Əsgərov
dosent Gülsüm Hüseynova*